

An Analysis of National Production Resilience Policies in the Islamic Republic of Iran and the United States

Mojtaba Sheikhi Deh-Abadi*

Seyed Mohammad Kazem Rajaei Ramesh**

ABSTRACT

Examining the experiences of various countries in economic resilience, particularly their emphasis on national production and aligning these lessons with Iran's resistance economy policies constitutes a rational, customary, and religious necessity for economic fortification. Such comparative analysis can offer solutions to some of the challenges facing Iran's economy. Among the most advanced nations in national production is the United States. Based on findings from this descriptive-analytical study, an assessment of America's economic policies over the past two centuries reveals that—despite its extensive unlawful measures—the U.S. has consistently pursued strategies to strengthen domestic production, including: (1) diversifying output across economic sectors, (2) fostering a knowledge-based economy, (3) implementing monetary, fiscal, and banking policies synchronized with production goals, and (4) enforcing protective trade and customs policies. However, empirical indicators highlight severe deficiencies in the role of faith and spirituality within American society and its economic framework.

In contrast, the Islamic Republic of Iran—though only four decades removed from its revolution—has demonstrated a markedly progressive trajectory under the strategic guidance of its leadership. Key strengths include the selection of contextually and culturally appropriate production models, the integration of knowledge-driven growth, and the emphasis on faith (*īmān*), divine reliance (*tawakkul*), and spiritual devotion (*tawassul*) in economic activity—a distinctive advantage of Iran's resistance economy. Nevertheless, weaknesses persist in bridging the gap between academia and industry, optimizing monetary and banking policies, and refining trade strategies.

Keywords: Resistance Economy, National Production, Protective Policies, United States, Iran.

* Graduate of Qom Hawzah and Ph.D. in Economic Sciences, Imam Khomeini Education and Research Institute (Corresponding Author).

Email: msheikhy97@chmail.ir.

** Professor and Faculty Member, Department of Economics, Imam Khomeini Education and Research Institute.

Email: rajae95@chmail.ir.

بررسی سیاست‌های مقاوم‌سازی تولید ملی در جمهوری اسلامی ایران و آمریکا

مجتبی شیخی ده‌آبادی*

سید محمدکاظم رجایی رامشه**

چکیده

بررسی تجربه کشورهای گوناگون در مقاوم‌سازی اقتصاد توجه به تولید ملی و تطبیق آن با سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در ایران، یکی از نیازهای ضروری عقلی، عرفی و دینی در مقاوم‌سازی اقتصاد است و می‌تواند راهگشای برخی از مشکلات پیش روی اقتصاد کشور ایران باشد. یکی از کشورهای پیشرفته در تولید ملی، ایالات متحده آمریکا است. براساس یافته‌های این پژوهش که با روش توصیفی - تحلیلی به نگارش درآمده، بررسی تجربیات دو سده اخیر در کشور آمریکا نشانگر آن است که این کشور صرف‌نظر از اقدامات نامشروع وسیع، همواره سیاست‌هایی چون توسعه تولیدات در بخش‌های گوناگون اقتصادی، توجه به اقتصاد دانش‌بنیان، اجرای سیاست‌های پولی، مالی و بانکی هماهنگ با تولید و سیاست‌های حمایتی گمرکی و تجاری ویژه، برای مقاوم‌سازی تولیدات داخلی را مورد توجه قرار داده است؛ ولی شاخص‌ها بیانگر ضعف شدید در فرهنگ ایمانی و معنویت در اجتماع و اقتصاد آمریکا است. در جمهوری اسلامی ایران در مقایسه با آمریکا، با گذشت تنها چهل سال از انقلاب اسلامی، با سیاست‌گذاری عالی رهبران، سیر کلی بسیار مناسبی در مسیر انتخاب موضوع متناسب با شرایط بومی و فرهنگی برای تولید، تقویت و ارتقای نقش دانش و ارتقای نقش ایمان، توکل و توسل در تولید (به‌عنوان یکی از نقاط بسیار قوی در اقتصاد ایران) داشته است و در عین حال، ضعف‌هایی در تکمیل ارتباط بین دانش و صنعت، سیاست‌های پولی و بانکی و نیز سیاست‌های تجاری داشته است.

واژگان کلیدی: اقتصاد مقاومتی، تولید ملی، سیاست‌های حمایتی، آمریکا، ایران.

* دانش‌آموخته حوزه علمیه قم و دکترای علوم اقتصادی مؤسسه امام خمینی (ره)، قم، ایران (نویسنده مسئول).

Email: msheikhy97@chmail.ir

** استاد و عضو هیئت‌علمی، گروه اقتصاد، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم، ایران.

Email: rajae95@chmail.ir

۱. مقدمه

از گذشته تا به حال کشورهای مختلفی با سیاست‌های گوناگون در مسیر اجرای اقتصاد مقاومتی گام نهاده‌اند (مؤمنی، ۱۳۹۷ و نقی‌زاده، ۱۳۸۵). سیاست یعنی قیام بر چیزی به آنچه صلاح بر آن است (ابن‌منظور، ۱۴۱۴) و مقاوم نیز به معنای ایستادگی‌کننده، پابرجا و پایدار می‌باشد (دهخدا، ۱۳۷۷ و معین، ۱۳۸۸). بنابراین، سیاست‌های مقاومت‌سازی تولید اموری هستند که درصدد تدبیر و صلاح‌بخشی به تولید جهت استقامت و پایداری آن باشند.

بررسی تجارب کشورها در این راه، از نیازهای مهم برای زمینه‌سازی پیشرفت نظریه اقتصاد مقاومتی و ارتقای عوامل موجود در آن است. با توجه به ضرورت عقلی و عرفی بررسی تجربیات کشورهای دیگر و از طرفی مطلوب بودن بهره‌برداری از تجربیات بشری در اندیشه اسلامی، کنکاش در تجربیات کشورهای دیگر می‌تواند نتایج ارزشمندی را به‌دنبال داشته باشد. در این بررسی تنها به عملکرد کشور آمریکا در زمینه اقتصاد مقاومتی در حوزه تقویت و مقاومت‌سازی تولید ملی (که یکی از ارکان اقتصاد مقاومتی است) پرداخته می‌شود. هرچند آنچه در اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران مطرح می‌شود، تفاوت‌هایی با الگوهای متعارف مقاومت‌سازی در کشورهای پیشرفته جهان دارد، اما بدون شک پرداختن به وجوه تشابه موجود در حوزه تولید ملی می‌تواند مفید واقع شود (مؤمنی، ۱۳۹۷، ص ۲۴).

امام خامنه‌ای در این زمینه می‌فرماید: «اقتصاد مقاومتی یک اندیشه تجربه‌شده در دنیا است و فقط اختصاص به ما ندارد... دلیل پیشرفت‌های علمی و صنعتی آمریکا در ۱۵۰ سال اخیر، به‌کارگیری اقتصاد مقاومتی است... البته آمریکایی‌ها این اندیشه را در جهت مادی‌گری و پول‌به‌کار گرفته‌اند؛ اما همین تجربه پذیرفته‌شده جهانی را می‌توان با جهت‌گیری متعالی‌تری به‌کار گرفت» (بیانات رهبری، ۱۳/۱۰/۱۳۹۵).

درباره بررسی تجربه کشورهای پیشرفته در تولید ملی و تطبیق آن با سیاست‌ها و اهداف اقتصاد مقاومتی تا به حال مطالعاتی صورت پذیرفته است. مؤمنی (۱۳۹۷) به بررسی تجربیات ۱۰ کشور از جمله کشور آمریکا می‌پردازد. در این بررسی هرچند اقدامات خوبی صورت پذیرفته است و برخی از سیاست‌ها بررسی شده است، ولی استنادات آماری آن ضعیف است و نیاز به تقویت دارد و همچنین، درباره اقتصاد ایران بحث مقایسه‌ای خاصی ندارد. نقی‌زاده (۱۳۸۵) نیز به بررسی اقتصادهای چین، ژاپن و ایران در نحوه مدیریت اقتصاد ملی از جهت مبانی فکری و تا حدودی مباحث آماری آن می‌پردازد.

برخی منابع نیز به بررسی وضعیت اقتصاد ایران در طول تاریخ یا در طول دوره انقلاب اسلامی

پرداخته‌اند. راجی و خاتمی (۱۳۹۷)، مقصودی و سعیدی (۱۳۹۷) و جمعی از نویسندگان (۱۳۹۷)، از جمله منابعی هستند که بررسی وضعیت اقتصادی ایران و کاستی‌ها و نقاط قوت ایران در دوره انقلاب اسلامی و مقایسه آن با شاخص‌های ابتدای انقلاب پرداخته‌اند و ورود نسبتاً مناسبی به مباحث آماری داشته‌اند؛ ولی به مباحث مقایسه‌ای با سیاست‌های آمریکا نمی‌پردازند. این مقاله افزون‌بر تحلیل و بررسی فشرده سیاست‌های مناسب حمایت از تولید ملی در آمریکا، به بررسی آنها در ایران با توجه به منابع آماری داخلی و خارجی می‌پردازد.

۲. حمایت‌گرایی گسترده ایالات متحده آمریکا از اقتصاد ملی

کشور آمریکا، کشور اول جهان از نظر میزان تولید ناخالص داخلی (بر مبنای دلار آمریکا) و کشور دوم جهان از نظر تولید ناخالص داخلی (بر مبنای دلار برابری قدرت خرید PPP) (The World Bank, 2023A) و دومین صادرکننده بزرگ جهان در سال ۲۰۲۲ پس از چین (به ارزش ۲۰۶۵ میلیارد دلار با حدود ۸/۳ درصد کل صادرات جهان) است (WTO, 2023, p. 60). بنابراین، بررسی نقش سیاست‌های حمایت از تولید ملی در این کشور بسیار مهم می‌باشد.

جدول ۱: تولید ناخالص داخلی کشورها در سال ۲۰۲۳ (تریلیون دلار)

تولید ناخالص داخلی	جهان	آمریکا	چین
GDP US\$	۱۰۶/۲	۲۷/۷	۱۷/۸
GDP PPP	۱۸۴/۱	۲۷/۷	۳۴/۷

براساس سیاست‌های بریتانیا در دوران استعمار، توسعه هرگونه صنعتی در آمریکا ممنوع شده بود. بریتانیا، مزیت نسبی آمریکا را به دلیل داشتن زمین‌های حاصلخیز و مرغوب، تولید مواد اولیه (خام) و کشاورزی می‌دانست. بنابراین، آمریکا باید در تولید مواد اولیه تخصص یابد و با تولیدات صنعتی بریتانیا مبادله کند. در راستای اعتراض به این وضعیت، انقلاب آمریکا شکل گرفت (معلی و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۷۸). جان آدامز، دومین رئیس‌جمهور ایالات متحده، از کسب استقلال آمریکا از دولت انگلستان به‌عنوان انقلابی یاد می‌کند که از سال ۱۶۲۰ آغاز شده بود؛ ولی جدایی کامل آمریکا از انگلستان در سال ۱۷۶۳ صورت گرفت (اشرف‌زاده، ۱۳۸۹، ص ۴۲).

نفوذ بین‌المللی و پیشرفت اقتصادی آمریکا مدیون فردی است به نام الکساندر هامیلتون که حمایت‌گرایی از صنایع داخلی را پایه‌گذاری کرد. هامیلتون ۳۵ ساله، نخستین وزیر خزانه‌داری آمریکا و معمار توسعه صنعتی این کشور در سال ۱۷۹۱ میلادی گزارشی را به کنگره ارائه و با ارائه

یک بسته سیاستی، مجموعه‌ای از اقدامات حمایتی از «صنایع نوزاد» را پیشنهاد می‌کند (که بخش زیادی از آن در سال‌های اولیه توسط کنگره نادیده گرفته شد). او استدلال می‌کند که انتظار نمی‌رود صنایع آمریکا بتوانند در مقابل صنایع شکوفا و بالغ کشورهای پیشرفته‌تر مثل انگلیس، بدون یک دوره حمایت کامل، رقابت کنند (مقیسه، ۱۳۹۷، ص ۸ و ابدالی، ۱۳۹۵). هامیلتون یازده گروه از «اصول و روش‌های رشد» برای شکوفایی صنایع آمریکا پیشنهاد می‌کند. یازده اصل یادشده عبارت‌اند از: وضع حقوق گمرکی حامی تولیدات داخلی، منع واردات کالاهای رقیب یا منع عملی با وضع حقوق گمرکی بسیار بالا، ممنوعیت صادرات مواد خام صنعتی جهت استفاده در تولیدات داخلی، یارانه‌های تولیدی، اعطای جوایز نقدی برای نوآوری‌های ارزشمند، معافیت حقوق گمرکی مواد خام مورد استفاده در تولید مواد خام صنعتی، بازپرداخت حقوق گمرکی که بر مواد خام صنعتی وضع می‌شد (بازپرداخت حقوق‌های گمرکی نهادهای صادراتی)، تشویق نوآوری‌ها و اکتشافات جدید در درون کشور یا معرفی آنچه در کشورهای دیگر است (به‌ویژه آنچه به ماشین‌آلات مربوط است) به ایالات متحده (یعنی سیاست فناوری)، مقررات قضایی برای بازرسی محصولات صنعتی (یعنی استاندارد محصول)، تسهیل بازپرداخت‌های نقدی از مکانی به مکان دیگر (یعنی توسعه مالی و آزادسازی حساب جاری) و تسهیل حمل و نقل کالاها برای کاهش قیمت تمام شده (ایجاد زیرساخت‌های لازم برای امور مالی و ترابری) (چنگ، ۱۳۹۵، ص ۶۵؛ مقیسه، ۱۳۹۷، ص ۷ و اشرف‌زاده، ۱۳۸۹، ص ۸۳).

۸۷

چنگ در کتاب «نیکوکاران نابکار» بیان می‌کند که همیلتون معتقد بود که کشور عقب‌افتاده‌ای مثل ایالات متحده، باید «صنایع نوزاد» را تا زمانی که بتوانند روی پای خود بایستند، از رقابت خارجی در امان نگه دارد (چنگ، ۱۳۹۵، ص ۶۴، ۶۵ و ۸۴). آمریکا پس از استقلال، کشوری کشاورزی و از حیث صنعتی عقب‌افتاده‌تر از انگلستان بود و به پای قدرت‌های تراز اول اروپایی نمی‌رسید؛ اما برنامه‌های هامیلتون و نیز البته کپی‌برداری و سرقت بی‌سابقه اختراعات و صنایع و طرح‌های صنعتی اروپایی از سوی آمریکایی‌ها، موجب تبدیل سریع آمریکا به یک کشور صنعتی در قرن نوزدهم شد. (اشرف‌زاده، ۱۳۹۲، ص ۱۷ و ۱۸).

تا سال ۱۸۲۰، ایالات متحده کشوری غیرصنعتی بود. نخستین گام در صنعتی شدن ایالات متحده، در صنعت نساجی برداشته شد. ریشه صنعتی شدن در صنایع آهن پنسیلوانیا نیز رخ داد و صنایع اسلحه‌سازی کوچکی به‌وجود آمدند و به‌زودی یک شالوده صنعتی ریخته شد. همچنین ابداعات در زمینه شخم آهنی و فولادی، ماشین پنبه پاک‌کنی، اسلحه‌سازی، تلگراف، آسانسور و واگن تخت‌خواب‌دار راه آهن ادامه این مسیر را تقویت بخشید (اشرف‌زاده، ۱۳۸۹، ص ۷۹-۸۱).

نقش پنجمین رئیس جمهور آمریکا و سیاست‌هایش در نگاه به درون را نباید فراموش کرد. جیمز مونرو^۱ در سال ۱۸۲۳ با نظریه معروفش ضمن تأکید بر خروج استعمارگران اروپایی، حمایت خود را از کشورهای قاره آمریکا برای کسب استقلال در مقابل استعمارگران ابراز کرد. در این نظریه، آمریکا برای آمریکاییان اندیشیده شده بود. با اعلام نظریه (دکترین) مونرو، دولت ایالات متحده توانست به تقویت اقتصادی و نظامی خود بپردازد و همچنین، در درون کشور نیز برای جلوگیری از آسیب‌های صرفاً احتمالی ناشی از جنگ به کاشت محصولات کشاورزی حتی در محوطه کاخ سفید نیز روی آورد (مؤمنی، ۱۳۹۷، ص ۲۹ و سجاد پور و دنیاچو، ۱۳۸۹، ص ۱۴۷).

به موازات انقلاب صنعتی، انقلاب کشاورزی نیز با انتقال کار دست به ماشین و اختراع ماشین‌آلات کشاورزی رخ داد. بین سال‌های ۱۸۶۰ و ۱۹۱۰، تعداد مزارع در آمریکا سه برابر و مساحت مجموع مزارع، بیش از دو برابر شد؛ به طوری که محصولاتی چون دانه، پنبه و گوشت دارای عرضه مازاد شد. به هر ایالتی زمین‌های عمومی اختصاص داده شد تا به مصرف مؤسسات آموزشی و نیز تحقیقات مزرعه‌داری و کشاورزی برسد. همچنین بودجه‌ای برای تشکیل ایستگاه‌های تجربیات کشاورزی در سراسر کشور اختصاص یافت تا به اهداف تحقیقاتی برسد (اشرف‌زاده، ۱۳۸۹، ص ۱۱۹-۱۲۱).

این کشور در قرن اخیر نیز، با وجود همه اقدامات قبلی، خود را از تداوم سیاست‌های اقتصاد مقاومتی بی‌نیاز ندانسته و برنامه‌های مهمی برای تقویت و حمایت از تولید ملی خود طراحی و اجرا نموده است که برخی از موارد مهم آن عبارت‌اند از:

۲-۱. توسعه تولیدات ملی در بخش‌های مختلف اقتصادی

اقتصاد ایالات متحده آمریکا، سهم بالایی را در بخش خدمات به خود اختصاص داده است تا جایی که این بخش، در سال‌های ۱۹۹۷ و ۲۰۱۸، به ترتیب به میزان ۷۲ و ۷۷ درصد از اقتصاد آمریکا را به خود اختصاص داده است (the Global Economy, 1997 & 2018). این کشور در بخش کشاورزی به تولید وسیع محصولات کشاورزی اقدام نموده است؛ به نحوی که در تولید بسیاری از غلات، محصولات باغی و تره‌بار جزء ۳ کشور برتر جهان شناخته می‌شود و در رده بالای صادرات محصولات کشاورزی قرار دارد. در بخش صنعت نیز، توجه ویژه این کشور به صادرات اقلام مهم صنعتی قابل توجه است؛ به طوری که فقط انواع ترانزیستورها، هواپیما،

1. James Monroe.

قسمت‌های موتور وسایل نقلیه، رایانه و تجهیزات ارتباطی، حدود ۵۰ درصد از صادرات این کشور را تشکیل می‌دهد (مؤمنی، ۱۳۹۷، ص ۳۲).

آمریکا طبق آمار سال ۲۰۱۸، بزرگ‌ترین مصرف‌کننده، بزرگ‌ترین تولیدکننده و چهارمین کشور از نظر میزان خالص واردات نفت خام در دنیا بعد از چین، هند و ژاپن است (Iea atlas of energy, 2018) وابستگی به نفت وارداتی باعث آسیب‌پذیری اقتصاد آمریکا در چهار شوک نفتی در سال‌های ۱۹۷۳، ۱۹۷۶، ۱۹۹۰ و ۲۰۰۸ شد. بنابراین، این کشور در سال‌های اخیر با انجام اقدامات مختلف سعی کرده است تا میزان وابستگی خود به واردات نفت را کاهش دهد و به این نتیجه رسیده است که بهترین راه برای خودکفایی در انرژی، توسعه منابع غیرمتعارف نفتی نظیر ذخایر «نفت شیل» و «گاز رسی» است. همچنین، در راستای کاهش وابستگی به واردات نفت اقدامات دیگری نظیر کاهش مصرف انرژی و جلوگیری از هدر رفتن آن و به تبع آن کاهش مصرف نفت، افزایش تولید داخلی نفت و جایگزینی نفت با دیگر حامل‌های انرژی از جمله گاز طبیعی و انرژی‌های تجدیدپذیر و نو انجام داده است.

در سال ۲۰۰۵ واردات نفت، حدود ۶۰ درصد از مصرف نفت این کشور را به خود اختصاص داده بود که با انجام سیاست‌های فوق واردات نفت آمریکا از سال ۲۰۰۶ روند نزولی به خود گرفته و وابستگی آمریکا به نفت وارداتی را به شدت محدود کرده است تا جایی که در سال ۲۰۱۰ سهم واردات در مصرف نفت کشور به ۴۹ درصد کاهش یافت. آخرین برآوردها از اداره انرژی آمریکا نشان می‌دهد مقدار واردات نفت در سال ۲۰۳۵ به ۳۶ درصد کاهش می‌یابد (موسوی و متین، ۱۳۹۱، ص ۱، ۶ و ۳۲).

۲-۲. توجه به اقتصاد دانش بنیان

اقتصاد دانش بنیان در آمریکا مورد توجه بسیار است؛ به نحوی که اولاً، طبق شاخص جهانی دولت الکترونیک^۱ سازمان ملل متحد در سال ۲۰۲۰ در جایگاه نهم (United Nations, 2020, P.272) و طبق شاخص توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات^۲ (سال ۲۰۱۷) اتحادیه جهانی مخابرات در جایگاه شانزدهم (ITUdata, 2017) و طبق شاخص آمادگی شبکه^۳ مجمع جهانی اقتصاد (در سال ۲۰۱۶) در جایگاه پنجم (Weforum, 2016) و از نظر تعداد ثبت اختراع (در سال ۲۰۱۷)

1. E-Government Development Index (EGDI)

2. ICT Development Index (IDI)

3. Network readiness index (NRI)

بعد از کشور چین در جایگاه دوم (The World Bank, 2020) قرار دارد. ثانیاً، سرمایه‌گذاری وسیع دولت آمریکا از طریق فناوری نانو در صنایع الکترونیک، نساجی، داروسازی، صنایع فلزی و غیره به منظور تولید محصولات بدیع و با کیفیت انجام شده است؛ به نحوی که میزان سرمایه‌گذاری سالیانه این کشور در پروژه‌های توسعه و تحقیق این فناوری، تقریباً معادل یک چهارم مجموع میزان سرمایه‌گذاری‌های تمام کشورها در این حوزه است و همچنین، بیش از ۵۰ درصد مقالات علمی در این حوزه در جهان، از سوی مراکز تحقیقاتی و محققان آمریکایی انجام شده است. این کشور به لحاظ تعداد شرکت‌های فعال در این حوزه، در صدر کشورهای جهان قرار دارد.

همچنین، افزون‌بر اختصاص بودجه به این برنامه‌ها، پایه‌ریزی برنامه‌ها (از جمله برنامه پیشگام ملی در فناوری نانو جهت تأسیس زیرساخت‌های تحقیقاتی عمده، حمایت‌های حقوقی، اقدامات زیست محیطی و...)، تأسیس مؤسسات ناظر (از جمله هیئت مشاوره نانو فناوری جهت نظارت بر اجرای برنامه پیشگام ملی و اداره ملی هماهنگ سازی جهت حمایت‌های فنی و اجرایی) و تلاش جهت تصویب نهایی قوانین لازم و در دست بررسی در این حوزه برای نظام‌مند کردن هر چه بیشتر فعالیت‌ها در دستور کار مسئولین این کشور قرار گرفته است (علوی و باقری اصل، ۱۳۸۶، ص ۲-۸).

درصد هزینه تحقیق و توسعه در تولید ناخالص داخلی نیز، یکی از شاخص‌های پیشرفت دانش در یک کشور است. آمارهای این شاخص در پایگاه آماری بانک جهانی نشان می‌دهد که آمریکا در سال ۲۰۲۱، به میزان ۳/۴۵ درصد از تولید ناخالص داخلی خود را به تحقیق و توسعه اختصاص داده است و از این نظر جزء کشورهای تراز اول قرار دارد (The World Bank, 2021) و از طرفی دیگر ۶/۲۰ درصد صادرات آمریکا در سال ۲۰۲۲ را محصولات با فناوری بالا تشکیل می‌دهد. (The World Bank, 2022).

۲-۳. اجرای سیاست‌های پولی، مالی و بانکی هماهنگ با تولید

یکی از سیاست‌های مهم جهت مقاوم‌سازی تولید در آمریکا، سیاست‌های پولی، مالی و بانکی این کشور است. برای نمونه، بانک مرکزی این کشور به منظور هدایت نقدینگی اضافی به سمت تولید، در سال‌های پس از ۲۰۱۰، همواره ضریب فزاینده پولی نظام پولی این کشور را در کمتر از عدد سه حفظ کرده است (درحالی‌که در ایران ۷/۲ می‌باشد).^۱ بالا بودن ضریب فزاینده پولی به معنای قدرت بالای شبکه بانکی برای خلق پول است (که شبکه بانکی انگیزه بیشتری برای هدایت نقدینگی به سمت

۱. این عدد در ایران در سال ۱۴۰۲ حدود ۷/۲ بوده است (بانک مرکزی ایران، ۱۴۰۲).

فعالیت‌های غیرمولد دارد) و نتیجه آن کاهش قدرت مدیریت عالی بانکی کشور (بانک مرکزی)، برای جهت‌دهی منابع نقدینگی به سمت بخش‌های خاص از جمله تولید خواهد بود. در واقع، مدیریت عالی پولی آمریکا با پایین نگه داشتن قدرت خلق پول بانک‌ها، شرایط لازم را برای جهت‌دهی و هدایت نقدینگی اضافی به سمت تولید و سرمایه‌گذاری فراهم کرده است (مؤمنی، ۱۳۹۷، ص ۳۳). سیاست مالی نیز از دو ابزار درآمد دولت (مالیات) و مخارج دولت (هزینه) برای تأثیرگذاری در اقتصاد استفاده می‌کند. از جهت سیاست‌های مالیاتی، دولت آمریکا مبالغ هنگفتی از کمک‌های مالی در اشکال مختلفی به کسب‌وکارها به‌ویژه شرکت‌های بزرگ اعطا می‌کند. به‌طور مثال، بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵ دولت فدرال آمریکا ۶۸ میلیارد دلار در قالب کمک‌های مالی و اعتبارات مالیاتی به کسب‌وکارها پرداخت کرد.

نوع دیگر از سیاست‌های مالی حامی تولید، هزینه‌های دولت است که در قالب خریدهای دولتی در آمریکا تبلور می‌یابد. ریشه‌های بسیاری از قهرمانان ملی آمریکا شامل آی‌بی‌ام، بوئینگ، موتورولا و غیره، در قراردادهای سنگین دولتی است و بسیاری هنوز هم تا حد زیادی به این قراردادها وابسته‌اند. در واقع، عمده صنایعی که در آنها آمریکا در سطح بین‌المللی رقابت‌پذیری دارد، از طریق منابع عمومی در تحقیق و توسعه و نیز خریدهای دولتی توسعه یافته‌اند (Stensrud, 2016, P.12 & 17 & 30, مقیسه، ۱۳۹۷، ص ۱۹ و ۲۱-۲۵ و ۴۴).

۲-۴. سیاست‌های حمایتی ویژه و گاه سرسختانه از تولید داخلی در هر زمان لازم

اقدامات حمایتی آمریکا در فاصله زمانی ۱۸۲۰-۱۹۴۰ ساختار تولید ابتدایی و کشاورزی آمریکا را به‌گونه‌ای متحول کرد که این کشور با کنار زدن بریتانیا به ابرقدرت دنیا تبدیل شد (معلی و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۷۷)؛ به طوری که سهم آمریکا از تولید ناخالص داخلی واقعی جهان از ۹ درصد در سال ۱۸۷۰ به ۲۱ درصد در سال ۱۹۴۰ و سهم این کشور از تولیدات صنعتی دنیا نیز از ۲۳ درصد در سال ۱۸۷۰ به ۴۲ درصد در سال ۱۹۲۶ ارتقا یافت و از طرفی سهم بریتانیا از تولیدات صنعتی جهان در این فاصله از ۳۲ درصد به ۹ درصد کاهش یافت (مقیسه، ۱۳۹۷، ص ۳).

۲-۴-۱. سیاست حمایتی با بهره‌گیری از سیاست‌های تعرفه‌ای و مانند آن

یکی از مهم‌ترین اقدامات حمایتی آمریکا در این دوران حمایت‌هایی در قالب قرار دادن تعرفه (حقوق گمرکی) بود؛ به طوری که از سال ۱۸۱۲ (با عملیاتی شدن گسترده سیاست‌های هامیلتونی) تا اوایل دهه ۱۹۴۰ یعنی حدود ۱۳۰ سال، آمریکا با قرار دادن حقوق گمرکی سنگین برای حمایت از «صنایع

نوزاد» خود یکی از حمایت‌گراترین کشورها در طول تاریخ بوده است و پس از به بلوغ رسیدن صنایع و گسترش مقیاس تولیدات آنها از آزادسازی تجاری حمایت کرد و در ادامه نیز سازوکارهای دیگری (شامل خریدهای دولتی، حمایت صادراتی، یارانه به صنایع و غیره) را برای حمایت به کار گرفت. (Stensrud, 2016, P. 3 & 16، چنگ، ۱۳۹۵، ص ۶۹-۷۴ و مقیسه، ۱۳۹۷، ص ۸ و ۱۱-۶۹).

آمریکا در دو دوره پیش از جنگ جهانی اول و بین جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸ م) و دوم (۱۹۳۹-۱۹۴۵ م) تا حد زیادی به صورت برنامه‌ریزی شده به انزو رفت و ارتباط خود را با دنیا محدود کرد تا با کاهش واردات کالا از خارج، بازار مصرف مناسبی را برای تقویت تولیدات آمریکایی فراهم کند و قدرت اقتصاد ملی خود را با اتکا به منابع داخلی تولید افزایش دهد (مؤمنی، ۱۳۹۷، ص ۲۳).

حمایت‌های گمرکی در زمان‌های بعد نیز توسط آمریکا (پرچمدار تجارت آزاد) ادامه یافت. برای نمونه، اوپاما رسالت اصلی خود در سفر به کشورهای مختلف را «خرید کالای آمریکایی و اشتغال کارگر آمریکایی» بیان می‌کند (White House website, A). وی برای نمونه، در سال ۲۰۰۹، حقوق گمرکی واردات تایر از چین را به بهانه مقابله با نرخ‌شکنی (دامپینگ)^۱ به ۳۵ درصد افزایش داد تا مردم آمریکا مجبور به خرید تایر آمریکایی شوند. واشنگتن پست می‌نویسد: «بالا رفتن حقوق گمرکی واردات تایر هزاران کارگر آمریکایی را از خطر نابودی نجات داد» (آنا، ۱۳۹۷).

با انتخاب ترامپ، سیاست‌های حمایت‌گرایانه تشدید شد. حمایت از کالاهای داخلی از وعده‌های اصلی ترامپ بود. وی با قرار دادن حقوق‌های گمرکی سخت‌گیرانه به دنبال افزایش اشتغال بود. سیاست‌های اقتصادی ترامپ، بر پایه دو اصل مصرف کالای داخلی و استخدام آمریکایی‌ها استوار بود و دو قانون ساده دولت خود را «خرید کالای آمریکایی و اشتغال کارگر آمریکایی»^۲ می‌داند (White House website, B؛ آنا، ۱۳۹۷). همچنین، قرار دادن حقوق گمرکی ۲۵ درصدی بر واردات فولاد و حقوق گمرکی ۱۰ درصدی بر واردات آلومینیوم در اوایل ۲۰۱۸ از اقدامات وی برای حمایت از تولید و اشتغال بود (دنیای اقتصاد و اقتصاد آنلاین، ۱۳۹۷).

۲-۴-۲. سیاست تحریم

یکی از سیاست‌های حمایتی لازم برای حمایت از تولیدات داخلی، سیاست تحریم کالای رقیب

1. Dumping.

۲. آمریکا را با دستان آمریکایی و با کارگران آمریکایی می‌سازیم. من شعار آمریکایی بخر و آمریکایی استخدام کن را انتخاب کرده‌ام.

خارجی است. در زمان کارتر، آمریکا اقدام به تحریم خرید پسته از ایران کرد و زمینه تقویت پسته‌کاران آمریکایی را فراهم نمود. پیش از آن، آمریکایی‌ها تحقیقات پر دامنه‌ای را در زمینه کاشت پسته صورت داده و نمونه‌های دانه پسته را از ایران به آمریکا منتقل کرده بودند. بعد از تحریم پسته ایران در سال ۱۹۷۹، تولید پسته در آمریکا به سرعت افزایش یافت. در سال ۲۰۰۵، آمریکا مقام دوم تولید بعد از ایران را کسب کرد و در سال ۲۰۱۶ نیز، در سایه حمایت‌ها و قرار دادن حقوق گمرکی ۲۰۰ درصدی، رتبه اول صادرات پسته در جهان را کسب نمود. این درحالی است که بسیاری از کارشناسان کیفیت پسته ایران را بسیار بالاتر از آمریکا می‌دانند (The Christian Science Monitor, 2016)؛ جامعه حامیان کشاورزی و معاون وزیر کشاورزی، ۱۳۹۷).

۲-۴-۳. سیاست‌های تجاری

آمریکا امروزه لنگر اقتصاد خود را در داخل انداخته و بخش کوچکی از اقتصاد خود را به خارج از کشور گره زده است. همچنین آمریکا تلاش کرده عمده تجارت خود را به صورت منطقه‌ای با کشورهای هم‌چون کانادا و مکزیک (با حدود یک سوم مبادلات تجاری) سامان دهد، تا از عواید تجارت منطقه‌ای و با کشورهای همسو بهره‌مند شده و اقتصاد کشورش از جمله تولید (از جهت تأمین نیازمندی‌های وارداتی تولید و ثبات مشتریان کالاهای صادراتی) از تلاطم‌های تجارت جهانی کمتر آسیب ببیند (توکلی، ۱۳۹۷، ص ۹۳).

شرکای عمده تجاری آمریکا در صادرات، کشورهای همسو (به‌ویژه کشورهای همسایه) می‌باشند. در سال ۲۰۲۲، بیشترین صادرات آمریکا به ترتیب به هفت کشور مکزیک (۱۶/۱۵ درصد)، کانادا (۱۵/۶ درصد)، چین (۷/۵ درصد)، آلمان (۳/۹۸ درصد)، انگلیس (۳/۸۸ درصد)، ژاپن (۳/۸۷ درصد) و کره جنوبی (۳/۴۳ درصد) بوده است. بنابراین، حدود ۴۷ درصد صادرات آمریکا به مقصد کشورهای همسو (کانادا، مکزیک، ژاپن، انگلیس، آلمان و کره جنوبی) انجام شد (Atlas of economic complexity, 2022).

اما واردات آمریکا در سال ۲۰۲۲ عمدتاً از هفت کشور چین (۱۸/۶۳ درصد)، مکزیک (۱۴/۸۶ درصد)، کانادا (۱۴/۴۵ درصد)، ژاپن (۴/۰ درصد)، آلمان (۴/۸۷ درصد)، ویتنام (۳/۵۲) و کره جنوبی (۳/۱۳ درصد) صورت گرفته است. بنابراین، بیش از ۴۱ درصد واردات آمریکا از کشورهای همسو (به‌ویژه همسایه) بوده است؛ اما وابستگی شدید به کالاهای چینی (۱۸/۶۳ درصد) از جمله نقاط ضعف اقتصاد آمریکا محسوب می‌شود؛ درحالی‌که وابستگی چین در سال ۲۰۲۲ به کالاهای آمریکایی تنها ۷/۵ درصد بوده است (Atlas of economic complexity, 2022).

۳. جمهوری اسلامی ایران و حمایت از اقتصاد ملی

کشور ایران در طول تاریخ، فراز و نشیب‌های بسیار متنوع و متعددی را در حمایت یا عدم حمایت از تولید ملی توسط حکومت‌ها، مردم و علما به خود دیده است (اشرف‌زاده، ۱۳۹۲، ص ۱۸ و ۱۹؛ ابدالی، ۱۳۹۶، ص ۱۶۳-۳۲۶، مقصودی و سعیدی، ۱۳۹۷ و راجی و خاتمی، ۱۳۹۷)؛ اما بعد از انقلاب اسلامی تا امروز با انواع موانع داخلی و خارجی، مانند ۵۶ عنوان مصوبه تحریمی اقتصادی^۱ و نیز هزینه‌های اقتصادی هشت سال جنگ تحمیلی (طبق کمترین برآورد ۴۴۰ میلیارد دلار)، انواع پروژه‌های نفوذ (مقصودی و سعیدی، ۱۳۹۷، ص ۱۰-۱۷)، تحریف و تزریق ناامیدی و ناتوانی رسانه‌های دشمن به مردم و مسئولان، تهاجم فرهنگی، ترور دانشمندان، ضعف‌های مدیریتی و فکری کم و بیش دولت‌ها و رفاه‌طلبی و اشرافی‌گری برخی از مسئولان (راجی و خاتمی، ۱۳۹۷، ص ۳۱۲) مواجه بوده است.

در این چهل سال با وجود موانع فراوان، نقش امامین انقلاب در تعیین خط‌مشی‌های دقیق و بصیرانه عالی بوده است؛ اما در مرحله تبدیل خط‌مشی‌ها به برنامه عملیاتی اقتصادی و تولیدی و نیز اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها، فراز و نشیب‌های زیادی در دولت‌های مختلف صورت پذیرفته است (هر چند سیر کلی حرکت در چهل سال رو به بهبود بوده است). در ادامه جزئیاتی از برنامه‌ها در طول انقلاب ارائه می‌شود.

۳-۱. تلاش جهت انتخاب موضوع مناسب برای تولید

یکی از ابزارهای سنجش کشورها در مقاوم‌سازی اقتصاد، میزان موفقیت آنها در انتخاب موضوع مناسب (با توجه به شرایط فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی کشور) برای تولید و به عبارتی دیگر درون‌زایی اقتصاد در آنچه بایسته درون‌زایی است، می‌باشد که به چند مورد آن در ادامه اشاره می‌کنیم.

۳-۱-۱. اقلام غذایی حیاتی

یکی از نیازهای حیاتی کشورها (به‌ویژه برای کشوری با مختصات ایران با دشمنان اعتقادی) برای تولید در داخل، خودکفایی در اقلام غذایی حیاتی است. در این راستا در بند ۷ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، «تأمین امنیت غذا و درمان و ایجاد ذخایر راهبردی با تأکید بر افزایش کمی و

۱. ازسوی شورای امنیت، کنگره، رئیس‌جمهور و وزارت خزانه‌داری آمریکا و نیز اتحادیه اروپا در حوزه‌های نفت و انرژی، علم و فناوری، پول و بانک، تجارت خارجی، تبادلات ارزی، انواع کالاها و خدمات و همچنین تحریم اشخاص، شرکت‌ها، نهادهای دولتی و انقلابی و تسلیحات.

کیفی تولید (مواد اولیه و کالا)» (سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی، ۱۳۹۲/۱۱/۳۰) به‌عنوان یکی از سیاست‌های ابلاغی اعلام می‌شود و در همین راستا، در مورد کشور به‌ویژه آمریکا نیز از وارد کردن هرگونه مواد مصرفی از آمریکا جداً پرهیز داده می‌شود (نامه رهبری به رئیس‌جمهور، ۱۳۹۴/۷/۲۹). درحالی‌که براساس آمار گمرک ایران و با بررسی صد قلم اول کالاهای وارداتی از آمریکا از نظر ارزش (دست‌کم ۹۵ درصد واردات)^۱، واردات محصولات مصرفی^۲ از آمریکا در سال ۱۳۹۵ (سال بعد از نامه رهبری) نسبت به سال ۱۳۹۳، به میزان ۲۳۵ درصد افزایش داشته و از ۳۳/۵ میلیون دلار به ۱۱۳ میلیون دلار افزایش یافته بود؛ ولی براساس آمار سال ۱۴۰۲ این عدد با کاهش شدیدی به ۲۵/۶ میلیون دلار رسیده است (گمرک ایران، ۱۳۹۳، ۱۳۹۵ و ۱۴۰۲).

از جمله موارد حیاتی در محصولات غذایی، خودکفایی در تولید گندم می‌باشد که این مهم در سال ۱۳۸۳ به دست آمد (مقصودی و سعیدی، ۱۳۹۷، ص ۴۳-۴۴)؛ ولی همچنان برخلاف سیاست‌های کلی، اقلام عمده واردات ایران از دنیا مربوط به اقلام مصرفی و غذایی است و این امر شاخص منفی محسوب می‌شود. آمارهای واردات در سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد که واردات «ذرت دامی» (با ۲۱۱۸ میلیون دلار)، «برنج» (با ۱۶۹۲ میلیون دلار) و «لویبای سویا» (با ۱۱۶۶ میلیون دلار) به عنوان اول، دوم و چهارمین کالای عمده وارداتی ثبت شده است و نکته بسیار عجیب این است که فقط این سه قلم، ۱۱/۵ درصد واردات کشور را به خود اختصاص داده است و این امر ضعف بسیار شدیدی محسوب می‌شود. این ضعف در سال ۱۴۰۲ نیز همچنان با آمارهای روبه‌رو تداوم داشته و واردات «ذرت دامی» (با ۳۸۶۹ میلیون دلار)، «دانه سویا تراریخته» (با ۱۹۵۷ میلیون دلار) و «برنج» (با ۱۳۲۰ میلیون دلار) به عنوان اول، چهارم و پنجمین کالای عمده وارداتی (جمع سه قلم برابر با ۱۰/۷ درصد از کل واردات) ثبت شده است (گمرک ایران، ۱۳۹۷ و ۱۴۰۲).

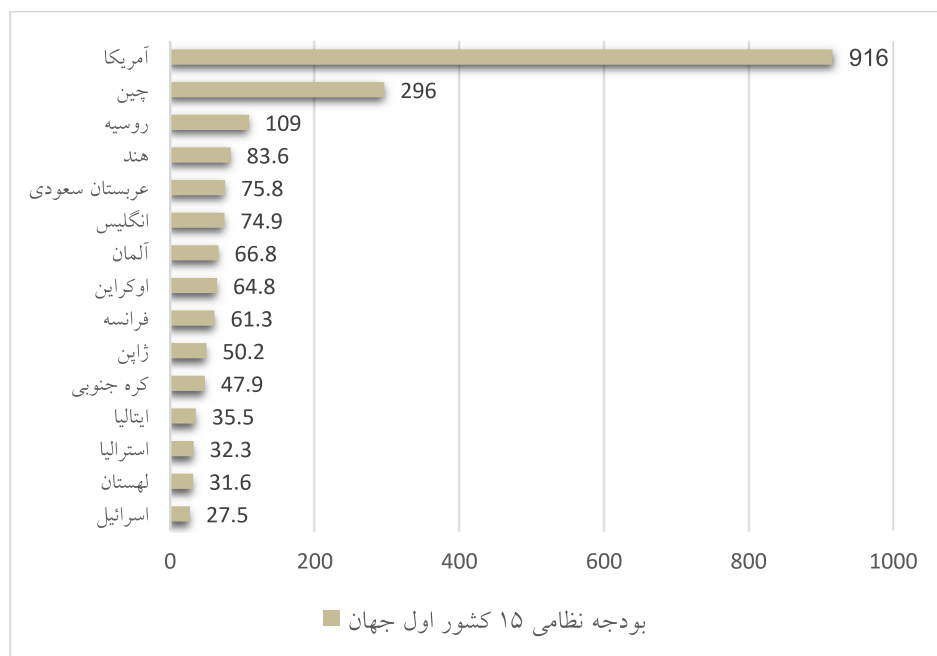
۳-۱-۲. صنایع دفاعی

تلاش‌های ایران برای خودکفایی در تولید صنایع دفاعی، موشکی، پهپادی و مانند اینها عالی

۱. ارزش صد قلم اول در برابر ارزش کل واردات از آمریکا در سال‌های ۱۳۹۳، ۱۳۹۵ و ۱۴۰۲ به ترتیب برابر است با ۱۳۲ از ۱۳۳/۶ میلیون دلار (۹۹ درصد کل واردات) و ۲۵۴ از ۲۶۸/۷ میلیون دلار (۹۵ درصد واردات) و ۱۲۹ از ۱۳۰ میلیون دلار (۹۹ درصد واردات)

۲. شامل لویبای سویا، مکمل‌های غذایی و مواد پروتئینی، مکمل‌های دارویی دارای تولید مشابه داخل، تخم سبزیجات و سایر دانه‌ها و غیره برای کشت، اسپرم گاو و جوجه اجداد تخم‌گذار یک روزه و گاو شیری، کره، برنج و جو و ذرت دامی و سبوس و آرد و زیره خردل، تغذیه حیوانات، لوازم آرایش و پودرهای آرایشی و فرآورده‌های زیبایی و شامپو و مسواک، میگو، شیر و عصاره‌های نباتی و مانند اینها.

ارزیابی می‌شود (راجی و خاتمی، ۱۳۹۷، ص ۱۴۰-۱۴۹) تا جایی که ایران رتبه ۱۶ قدرت نظامی جهان و یک رتبه بالاتر از اسرائیل را به خود اختصاص داده است. در این فهرست مواردی همچون موشکی در نظر گرفته نشده است (Global firepower, 2025). این درحالی است که ایران از نظر هزینه‌های بودجه نظامی جزء ۱۵ کشور برتر جهان نمی‌باشد و بودجه نظامی ایران با ۱۰/۳ میلیارد دلار حدود ۱/۱ درصد بودجه نظامی ایالات متحده آمریکا و نیز حدود یک هفتم بودجه نظامی عربستان سعودی می‌باشد (The World Bank, 2023B و Statista, 2023). بنابراین هر چند اختصاص بودجه لازم و هزینه‌کرد مناسب دولت‌ها برای پیشبرد برنامه‌ها امری مهم و ضروری است، اما مهم‌تر از بودجه، انگیزه و روحیه جهادی است.

نمودار ۱: بودجه نظامی ۱۵ کشور اول جهان

۳-۱-۳. فرآورده‌های نفتی

ایران به‌عنوان ششمین تولیدکننده نفت خام و سومین تولیدکننده گاز طبیعی در جهان (Lea atlas of energy, 2018)، سیاست‌های «کاهش خام‌فروشی نفت» و تبدیل آن به فرآورده‌های نفتی، «افزایش ارزش افزوده از طریق تکمیل زنجیره ارزش صنعت نفت و گاز» و نیز «قطع وابستگی بودجه به درآمدهای نفتی» را ابلاغ نموده است (سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی،

۱۳۹۲/۱۱/۳۰). هرچند ایران هنوز به مطلوب مورد نظر رهبری (قطع کامل وابستگی به نفت) دست نیافته است (بیانات رهبری، ۱۳۷۳/۲/۱۳، ۱۳۹۱/۵/۸ و ۱۳۹۲/۱/۱)، اما سهم نفت از صادرات از حدود ۹۲ درصد در سال ۱۳۵۷ (مقصودی و سعیدی، ۱۳۹۷، ص ۳۱) به حدود ۵۶ درصد در سال ۱۴۰۲ رسیده است (بانک مرکزی ایران، ۱۴۰۲).

بررسی شاخص «سهم درآمدهای خالص نفتی^۱ در کل تولید ناخالص داخلی» نیز بیانگر کاهش از حدود ۳۴ درصد در اول انقلاب به ۱۸/۲۷ درصد در سال ۲۰۲۱ (the Global Economy, 2021) و شاخص «سهم نفت در بودجه عمومی کشور» نیز نشانگر کاهش از بیش از ۶۰ درصد در سال ۱۳۵۷ به کمتر از ۳۰ درصد در سال ۱۴۰۲ می‌باشد (بانک مرکزی، ۱۳۵۷ و ۱۴۰۲). بنابراین، همچنان حدود ۶۰ درصد صادرات کشور و نیز حدود ۳۰ درصد بودجه عمومی کشور به نفت وابسته است و این امر یکی از دلایل عدم موفقیت کامل برنامه‌های اقتصادی ایران می‌باشد.

همچنین در راستای کاهش خام‌فروشی و نیز با توجه به برنامه مقابله‌ای آمریکا (در سال‌های ۲۰۰۹ و ۲۰۱۰ و در جریان فتنه ۱۳۸۸) مبنی بر تحریم کالای راهبردی بنزین، ایران، به دو اقدام مهم و به موقع (سه‌میه‌بندی جهت مدیریت مصرف و هم‌زمان افزایش تولید) دست زد که نتیجه آن تحقق خودکفایی بنزین و رفع زمینه تهدید در این حوزه بود (مقصودی و سعیدی، ۱۳۹۷، ص ۴۲).

۳-۱-۴. صنایع پایه

بررسی‌ها در صنایع نیز نشان می‌دهد که باوجود تبلیغات منفی که از عدم پیشرفت کشور در اقتصاد وجود دارد، تولید ایران در برخی از صنایع پایه، ناشی از سیاست‌گذاری‌های نظام از جمله هدف‌گذاری سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ در صنایع سیمان و فولاد و طرح جامع سیمان و فولاد کشور رشد چشمگیری داشته است. به طور مثال، ایران در صنعت فولاد، با تولید ۳۱/۱ میلیون تن در سال ۲۰۲۳، در رتبه دهم جهان قرار گرفته است؛ درحالی‌که در سال ۱۹۸۰ در رتبه ۳۴ ام جهان قرار داشت (Worldsteel Association, 2013 & 2023).

در صنعت سیمان، ایران طبق آمار سال ۲۰۲۳ با تولید ۷۱ میلیون تن، بعد از چین، هند، ویتنام، آمریکا و ترکیه و بالاتر از اندونزی، روسیه، برزیل و ژاپن، در رتبه ششم جهان قرار دارد؛ درحالی‌که در سال ۲۰۰۰ در رتبه ۱۷ ام جهان قرار داشت (U.S. Geological Survey, Jan 2002 & 2025). بنابراین، به‌طور خلاصه، ایران در این سال‌ها تلاش نموده است تا در جهت تولیدات

۱. درآمد منهای هزینه تولید نفت.

حیاتی و ضروری و نیز تولیدات پایه‌ای مورد نیاز صنایع دیگر، گام‌های مؤثری بردارد و همچنین، از وابستگی خود به خام‌فروشی نفت بکاهد و در نتیجه، تولید فرآورده‌های نفتی را ارتقا دهد؛ اما همچنان از جهت وابستگی شدید به واردات برخی مواد غذایی و عدم تحقق هدف «قطع کامل وابستگی به نفت» رنج می‌برد.

۳-۲. تقویت و ارتقای دانش در تولید

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران به برکت هدایت‌های رهبران و نیز تلاش‌های جوانان، در موارد فراوانی جهت‌گیری‌های کشور تغییر نموده و در شاخص‌های متعدد صنعتی و علمی نسبت به قبل از انقلاب رشد فراوانی ایجاد شد و کشور ایران در طی چهل سال در آن شاخص‌ها جزء کشورهای مطرح جهانی قرار گرفت. رتبه ایران در برخی از این شاخص‌ها (که به‌عنوان مقدمه ضروری برای تولیدات دانش‌بنیان نقشی بسزا دارند) در جدول ۲ بیان شده است (روزیاتو، ۱۳۹۷؛ WorldAtlas، 2017 و Statnano، 2022)

جدول ۲: رتبه ایران در علوم و صنایع مختلف در بین کشورهای جهان

شاخص	سلول‌های بنیادین	نانو تکنولوژی	چرخه کامل صنعت هسته‌ای	پرتاب ماهواره ^۱	فرستادن موجود زنده به فضا و زنده برگرداندن آن
رتبه ایران در جهان	دوم	چهارم ^۲	جزء ۱۰ کشور اول	هشتم	جزء ۶ کشور اول

کشور ایران از نظر میزان رشد علمی، رتبه نخست جهان را دارد. رتبه تولید علم ایران که در جهان در سال ۱۹۸۰، براساس پایگاه WOS، ۵۲ و براساس اسکوپوس، ۵۰ بوده، در سال ۱۴۰۳ در هر دو پایگاه به ۱۷ رسیده است. رتبه ایران بین کشورهای اسلامی نیز براساس دو پایگاه، به ترتیب از ۴ و ۵ به ۲ رسیده است. البته ایران در چند سال رتبه ۱۶ و ۱۵ جهانی و رتبه اول اسلامی را نیز کسب کرده بود. رشد رتبه تولید علم ایران در جهان در حوزه‌های موضوعی نیز به صورت جدول ۳ است (پایگاه استنادی جهان اسلام، گزارش‌های ISC، زمستان ۱۴۰۳، جایگاه علمی کشور، ص ۵ و ۹):

۱. در هرم فناوری فضایی، برخی کشورها صرفاً دارای ماهواره در فضا هستند و برخی فناوری ساخت ماهواره را دارند و تنها ۱۱ کشور دارای توانمندی پرتاب ماهواره نیز هستند (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۷، ص ۹۲).
 ۲. ایران در این شاخص از سال ۲۰۱۷ تا سال ۲۰۲۲، رتبه ۴ جهان را بعد از چین، آمریکا و هند کسب نموده است (Statnano، 2022)

جدول ۳: رتبه ایران در حوزه‌های موضوعی علمی در سال ۱۹۸۰ و ۲۰۲۴

حوزه‌های موضوعی	رتبه سال ۱۹۸۰ (۱۳۵۹)	رتبه سال ۲۰۲۴ (۱۴۰۳)	میزان رشد رتبه
فارماکولوژی سم‌شناسی و داروسازی ^۱	۵۱	۹	۴۲
پرستاری	۵۶	۱۴	۴۲
چند رشته‌ای	۴۷	۱۰	۳۷
پزشکی	۵۳	۱۷	۳۶
علوم اعصاب	۵۴	۱۸	۳۶
بیوشیمی، ژنتیک و زیست‌شناسی مولکولی	۴۸	۱۵	۳۳
علوم بیولوژیکی و کشاورزی	۴۸	۱۶	۳۲
شیمی	۴۱	۱۳	۲۸
علم مواد	۴۱	۱۳	۲۸
علوم محیطی	۴۴	۱۶	۲۸
مهندسی	۴۱	۱۴	۲۷
ایمونولوژی و میکروبیولوژی	۴۳	۱۶	۲۷
مهندسی شیمی	۳۸	۱۲	۲۶
ریاضیات ^۲	۴۱	۱۵	۲۶
فیزیک و نجوم	۴۵	۲۰	۲۵
علوم زمین	۴۰	۱۸	۲۲
روانشناسی	۴۷	۲۵	۲۲
علوم اجتماعی	۵۰	۲۹	۲۱
دامپزشکی	۳۴	۱۵	۱۹
دندان پزشکی	۲۶	۱۲	۱۴
انرژی	۳۰	۱۶	۱۴
علوم تصمیم‌گیری	۳۰	۱۷	۱۳
هنر و علوم انسانی	۴۸	۳۵	۱۳
علوم رایانه	۳۲	۲۴	۸

رتبه ایران در ۱۸ رشته (سه چهارم رشته‌های ۲۴ گانه بالا)،^۳ بیش از ۲۰ پله (و حتی در ۷ رشته بیش از ۳۰ پله) رشد داشته است که رشدی حیرت‌آور است. رتبه ایران در شش رشته زیر ۲۰ پله رشد داشته است و متأسفانه کمترین رشد را در «علوم رایانه» به دست آورده است. در شاخص تعداد ثبت اختراعات در حالی که ایران در سال ۱۹۹۰ رتبه ۳۳ جهان را برعهده

1. Pharmacology and toxicology Pharmaceutics.
2. Mathematics.

۳. اطلاعات سال ۱۹۸۰ سه رشته «بازرگانی، مدیریت و حسابداری»، «اقتصاد، اقتصاد سنجی و امور مالی» و «حرفه‌های بهداشتی» موجود بود؛ ولی رتبه تولید علم ایران در این سه رشته در سال ۲۰۲۴، به ترتیب ۲۷، ۳۹ و ۱۸ بوده است. رتبه این سه رشته در سال ۲۰۰۵ نیز به ترتیب ۵۱، ۴۸ و ۳۵ بوده است؛ بنابراین در طول ۱۹ سال، به ترتیب ۲۴، ۹ و ۱۷ پله رشد داشته‌اند.

داشت، در سال ۲۰۲۰ با ثبت ۱۱۳۹۶ اختراع، رتبه دهم جهان را بعد از کشورهای چین، آمریکا، ژاپن، کره جنوبی، آلمان، روسیه، هند، فرانسه و انگلیس کسب نمود و کشورهای ایتالیا و ترکیه در رتبه‌های بعد از ایران قرار دارند (The World Bank, 2020). درصد هزینه تحقیق و توسعه در تولید ناخالص داخلی نیز، یکی از شاخص‌های ارزیابی پیشرفت دانش در کشورهاست. آمارهای این شاخص در پایگاه آماری بانک جهانی نشان می‌دهد که ایران در سال ۲۰۱۹، متأسفانه تنها به میزان ۰/۸ درصد از تولید ناخالص داخلی خود را به تحقیق و توسعه اختصاص داده است؛ در حالی که این عدد در آمریکا طبق آخرین آمار اعلام شده (آمار سال ۲۰۲۱) عدد ۳/۴۵ درصد می‌باشد (The World Bank, 2021) و همچنین تنها ۰/۷۴ درصد صادرات ایران در سال ۲۰۲۰ را محصولات با فناوری بالا تشکیل می‌دهد. (The World Bank, 2022). البته نهضت علمی موجود در کشور طبق آمارهای جهانی در منتهی شدن به صنعت توفیق مطلوبی نداشته است و کشور ایران از نظر شاخص «خروجی‌های دانش و فناوری»، رتبه ۵۹ جهان را در سال ۲۰۲۰ کسب نموده است (GII, 2020, p.17). با وجود این، مقالات متعدد مانند (بهبودی، داود و بهزاد امیری، ۱۳۸۹)، رابطه مثبت پیشرفت علمی و رشد اقتصادی را اثبات کرده‌اند.

یکی از پیشرفت‌های علمی مهم و مورد نیاز تولید در کشور نیز، توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات، به‌ویژه از نوع فناوری بومی آن است که تأثیرات فرهنگی و اقتصادی زیادی بر جامعه دارد که از جمله تأثیرات اقتصادی آن تسهیل در خدمات‌دهی به مشاغل و نیز قرار گرفتن اشتغال و خدمات مجازی کشور بر بستر فناوری غیر وابسته به دشمنان است. اما ایران طبق شاخص جهانی دولت الکترونیک سازمان ملل متحد (سال ۲۰۲۰) در جایگاه ۸۹ (United Nations, (2020), P268) و طبق شاخص توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات (سال ۲۰۱۷) اتحادیه جهانی مخابرات در جایگاه ۸۱ (ITUdata, 2017) و طبق شاخص آمادگی شبکهٔ مجمع جهانی اقتصاد (در سال ۲۰۱۶) در جایگاه ۹۲ (Weforum, 2016) می‌باشد که همه این موارد نشانگر ضعف شدید ایران در فناوری‌ها و خدمات ارتباطاتی و اینترنتی است.

۳-۳. سیاست‌های پولی، مالی و بانکی در حمایت از تولید ملی

یکی از ابزارهای لازم و ضروری برای مقاوم‌سازی تولید، اجرای سیاست‌های بانکی هماهنگ با تولید است. سیاست‌هایی که در ایران چندان هماهنگ با تولید عمل نمی‌کند. به‌عنوان نمونه، در ایران، سود بالای بانکی بالای جان تولید شده است؛ سودی که ایران را جزء ده کشور بالاترین نرخ سود بانکی در جهان قرار داده است (Central Bank News, 2020 & Trading Economics 2021).

در بند ۹ سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری بر اصلاح نظام مالی کشور در راستای تقویت بخش واقعی اقتصاد (بخش تولید) بدین صورت تأکید شده است: «اصلاح و تقویت همه‌جانبه نظام مالی کشور با هدف پاسخگویی به نیازهای اقتصاد ملی، ایجاد ثبات در اقتصاد ملی و پیشگامی در تقویت بخش واقعی». یکی از ظرفیت‌های بسیار عالی در تأمین مشوق‌های تولید، تأمین نقدینگی لازم برای تولید می‌باشد. نقدینگی کشور در سال ۱۴۰۲ حدود ۷۹۰۰ هزار میلیارد تومان (بانک مرکزی، ۱۴۰۲) بوده است که اگر بخش قابل توجهی از آن به سمت تولید هدایت شود، می‌تواند جهش آفرین باشد. این درحالی است که در «پایش محیط کسب‌وکار» در بین ۲۸ مؤلفه کسب و کار، دومین مؤلفه نامناسب، «دشواری تأمین مالی از بانک‌ها» ارزیابی شده است (اتاق ایران، ۱۴۰۳، ص ۴). بنابراین، در این زمینه کشور ایران برخلاف آمریکا توفیق مطلوبی به دست نیاورده است.

اما در راستای سیاست‌های مالی دولت و هدایت هزینه‌های دولتی در جهت حمایت از تولید، هیئت وزیران چهار تصویب‌نامه صادر و ابلاغ نموده است که براساس آنها خرید جمعاً ۴۸۶ قلم کالای خارجی دارای مشابه داخلی، برای دستگاه‌های دولتی و برخوردار از بودجه عمومی ممنوع شده است (تصویب‌نامه هیئت وزیران، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷). بررسی سیاست‌های مالی ایران از جهت مالیات نیز تحقیق جداگانه‌ای می‌طلبد.

۳-۴. سیاست‌های تجاری در حمایت از تولید ملی

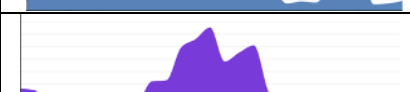

یکی از ابزارهای مهم، اجرای سیاست‌های تجاری درست جهت حمایت از تولیدات ملی در بازارهای بین‌المللی است. تأکیدات رهبران بر استقلال اقتصادی و عدم وابستگی کشور به قدرت‌های غربی، همواره مسئولان را در جهت نیل به سیاست‌های تجاری مستقل ترغیب نموده است. همچنین، در سیاست‌های کلی ابلاغی اقتصاد مقاومتی نیز با عناوین مختلفی مانند «ایجاد تنوع در مبادی تأمین کالاهای وارداتی با هدف کاهش وابستگی به کشورهای محدود و خاص»، «تنوع‌بخشی پیوندهای اقتصادی با کشورها به ویژه با کشورهای منطقه»، «حمایت همه‌جانبه هدفمند از صادرات کالاها و خدمات به تناسب ارزش افزوده و با خالص ارزآوری مثبت»، «توسعه پیوندهای راهبردی و گسترش همکاری و مشارکت با کشورهای منطقه و جهان به ویژه همسایگان»، «استفاده از دیپلماسی در جهت حمایت از هدف‌های اقتصادی» و غیره (سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی، ۱۳۹۲/۱۱/۳۰) به آن پرداخته شده است.

در برخی از این سیاست‌ها سیر حرکت ایران کمی رو به پیشرفت بوده است. برای نمونه، در

جهت کاهش وابستگی به کشورهای ناهمسو با ارزش‌های انسانی و گسترش ویژه پیوندها با کشورهای منطقه، ایران به‌گونه‌ای حرکت نموده که از وابستگی تجاری ۵۲ درصدی به سه کشور خاص (آمریکا، ژاپن و آلمان) در اول انقلاب به واردات ۵۹ درصدی در سال ۱۴۰۲ از دو کشور (امارات و چین) و صادرات ۶۰ درصدی در همین سال، به سه کشور (چین، عراق و امارات) تغییر ایجاد نموده است و در نتیجه وابستگی تجاری خود به اقتصادهای غربی را کاهش داده است؛ ولی تنوع‌بخشی به پیوندهای اقتصادی را در پی نگرفته است.

نکته جالب توجه این است که بسیاری از کشورهای دیگر نیز به دلیل نزدیکی‌های فرهنگی، جغرافیایی و اجتماعی، حجم زیادی از تجارت خارجی خود را با کشورهای هم‌قاره‌ای خود انجام می‌دهند (Atlas of economic complexity, 1979) و مقصودی و سعیدی، ۱۳۹۷، ص ۲۸ و ۲۹؛ گمرک ایران، ۱۴۰۲). هرچند جدول ۴ نشانگر تغییر مسیر تجاری ایران از کشورهای غربی به شرق می‌باشد (Atlas of economic complexity, 1995-2021)، اما همچنان تنوع در مبادی وارداتی و صادراتی محقق نشده است که یکی از سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی است و تا رسیدن به این هدف فاصله زیادی وجود دارد.

جدول ۴: مقاصد صادراتی ایران در طی سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۲۱

قاره	۱۹۹۵	نقطه و سال اوج و فرود	۲۰۲۱	نمودار روند تغییرات از ۱۹۹۵ تا ۲۰۲۱
آسیا	5.93 B	(۲۰۱۱)۹۱/۹ (۲۰۲۲)۵/۹۳	27.7 B	
اروپا	6.57 B	(۲۰۱۱)۱۸/۳ (۲۰۱۹)۱/۲۴	1.90 B	
آفریقا	۱,۳۱ B	(۲۰۰۸)۳/۸B (۱۹۹۷)۶۱M	624 M	
آمریکا	360 M	(۱۹۹۶) 672M (۲۰۱۵) 40M	125 M	

طبق این جدول، صادرات ایران به آسیا سیری نسبتاً صعودی و در سایر قاره‌ها با نوسان و غالباً سیری ثابت یا نزولی دارد. بیشتر حجم صادرات ایران در سال‌های مورد بررسی با قاره آسیا (بین

۵/۹۳ تا ۹۱/۹ میلیارد دلار) بوده است و کمترین حجم صادرات ایران پس از قاره اقیانوسیه^۱ به قاره آمریکا (بین ۴۰ و ۶۷۲ میلیون دلار) ارتباط دارد. بیشترین صادرات ایران به اروپا نیز، در سال ۲۰۱۱ و به میزان ۱۸/۳ میلیارد دلار و بیشترین صادرات ایران به آفریقا در سال ۲۰۰۸ و به میزان ۳/۸ میلیارد دلار بوده است؛ بنابراین رابطه تجاری ایران به ترتیب بر محور آسیا، اروپا و آفریقا دور می‌زند. از طرف دیگر، چنان‌که گذشت، یکی از سیاست‌های تجاری توجه لازم به «توسعه پیوندهای راهبردی و گسترش همکاری و مشارکت با کشورهای منطقه و جهان به‌ویژه همسایگان» می‌باشد. آمارها بیانگر ظرفیت‌های فراوان بدون استفاده کشورهای منطقه به‌ویژه کشورهای همسوسو و مشترک در منافع است؛ به‌نحوی که بازارهای این کشورها به نحو مطلوبی در اختیار تولیدکنندگان ایرانی قرار نگرفته است. برای نمونه، براساس آمار مرکز بین‌المللی تجارت (ITC) وابسته به سازمان تجارت جهانی، میزان واردات روسیه از مبدأ ایران در ۱۰ سال مورد بررسی، حداکثر حدود سه دهم درصد بوده است (ITC, 2021).

جدول ۵: وضعیت واردات کشور روسیه و میزان تأمین آن از ایران

عنوان	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶	۲۰۱۷	۲۰۱۸	۲۰۱۹	۲۰۲۰	۲۰۲۱
مجموع واردات این کشور (میلیارد دلار)	۳۱۶	۳۱۵	۲۸۷	۱۷۷	۱۸۲	۲۲۷	۲۳۸	۲۴۴	۲۳۲	۲۹۴
میزان واردات از ایران (میلیون دلار)	۴۲۸	۴۳۳	۳۵۵	۲۴۰	۳۰۳	۳۹۲	۵۳۳	۳۹۱	۷۹۷	۹۷۲
درصد واردات از ایران	۰/۱۴	۰/۱۴	۰/۱۲	۰/۱۴	۰/۱۷	۰/۱۷	۰/۲۲	۰/۱۶	۰/۳۴	۰/۳۳

همچنین، از مجموع ۶۹/۵ میلیارد دلار صادرات ایران در سال ۲۰۲۱، فقط ۵۹۹ میلیون دلار (کمتر از یک درصد) از صادرات ایران به مقصد روسیه انجام شده است (ITC, 2021). این امر نشانگر ضعف شدید دیپلماسی اقتصادی کشور می‌باشد که بایسته است در آینده جبران شود. همه اینها در حالی است که اشتراکات راهبردی بین ایران و روسیه در مسائل منطقه‌ای و نیز تحریم روسیه از سوی آمریکا و اتحادیه اروپا فرصتی طلایی برای اقتصاد ایران ایجاد نموده است (ابدالی، ۱۳۹۶، ص ۱۵۴). در مورد کشور عراق نیز هرچند وضعیت بهتری وجود دارد و صادرات ایران به این کشور از ۶/۳ میلیارد دلار (سال ۲۰۱۲) به ۱۲ میلیارد دلار (سال ۲۰۲۳) افزایش یافته است، اما صادرات کشور امارات (که متحد سیاسی و منطقه‌ای عراق محسوب نمی‌شود) نیز در این بازه

۱. در جدول، سهم قاره اقیانوسیه به دلیل حجم بسیار کم تبادلات حذف شده است.

زمانی از ۹ به ۲۳ میلیارد دلار افزایش یافته و کشور امارات و ترکیه، به ترتیب اولین و سومین کشور تأمین‌کننده واردات عراق هستند؛ در حالی که ایران در این شاخص، چهارم است (ITC, 2023).

جدول ۶: ترکیب واردات ۸۵ میلیارد دلاری کشور عراق در سال ۲۰۲۳

کشور مبدأ	میزان واردات (میلیارد دلار)	درصد از کل واردات
امارات متحده عربی	۲۲/۷۰	۲۶/۷
چین	۱۴/۳۵	۱۶/۹
ترکیه	۱۲/۷۶	۱۵/۰
ایران	۱۲/۰۴	۱۴/۲
هند	۳/۴۷	۴/۱
آمریکا	۲/۲۶	۲/۷

بررسی آمارهای کشور سوریه (متحد سیاسی ایران) نیز بیانگر نتیجه‌ای مشابه است و تأمین‌کنندگان واردات ۴/۴ میلیارد دلاری کشور سوریه در سال ۲۰۲۳ به ترتیب، ترکیه (۳/۴۶ درصد)، امارات (۴/۱۰ درصد)، چین (۱/۸ درصد)، مصر (۹/۶ درصد) و ایران (۸/۳ درصد) هستند (ITC, 2023). این امر نشانگر استفاده ناکافی ایران از بازار کشورهای همسایه و همسو و ضعف شدید در دیپلماسی اقتصادی ایران است.

۳-۵. تقویت نقش ایمان، توکل و توسل

بر اساس آموزه‌های اسلامی و نتایج تجربه صدر اسلام و انقلاب اسلامی، تقویت و تعمیق ایمان به خدا و تقوا در جامعه، مهم‌ترین زیرساخت و عامل پیشرفت اقتصادی است. اقتصاد متعارف به دلیل ابتناء بر سکولاریسم، امانیسم و لیبرالیسم، و انحصار منابع شناخت به حس و تجربه، «اقتصاد معنوی» را (به‌گونه‌ای بایسته و بهینه)^۱ بر نمی‌تابد. معنویت از راه انگیزه، با تغییر رفتار، ساختارها را بازتعریف و نهادهای جامعه، به‌ویژه نهاد حکمرانی و بازار را در جهت پیشرفت دگرگون می‌کند (رجایی و هاشمی، ۱۴۰۰، ص ۱۷۵). اثرگذاری مثبت معنویت بر رشد اقتصادی را می‌توان دست‌کم از سه راه تأثیر معنویت بر کارایی (از مسیر تقویت فرهنگ جهادی)، کاهش هزینه‌های مبادله (از طریق افزایش اعتماد عمومی) و تقویت عدالت اقتصادی (از راه افزایش انگیزه انفاق) تبیین نمود.

۱. گسترش معنویت‌های نوظهور و تغییرات روزافزون در ساختار مفهومی معنویت، بستر مناسبی برای تبدیل معنویت به ابزار فراهم کرده است. این تحریف، آسیب‌های فراوانی را بر کمیت و کیفیت رشد اقتصادی در پی داشته است (ارباب و حسینی، ۱۴۰۲، ص ۳۰).

همچنین، تقویت معنویت با کاستن از آثار منفی احتمالی رشد اقتصادی (رفاه زندگی، تفاخر، بخل و رسیدگی نکردن به فقرا و...) موجب عملکرد رشد اقتصادی در خدمت دستیابی به حیات طیبه و ارتقای هممان رشد و عدالت می‌شود (ارباب و توکلی، ۱۴۰۱، ص ۱۲۱، ۱۳۰، ۱۳۳، ۱۳۶). تأثیر مستقیم ارتقای معنویت و ایمان و تقوا بر بهره‌وری و کارایی نیروی انسانی را نیز نمی‌توان نادیده گرفت (رجایی و هاشمی، ۱۴۰۰، ص ۱۷۵).

تأثیر ایمان، توکل و توسل در جلب حمایت‌های الهی نیز امری روشن و انکارنشدنی است. خدای متعال وعده داده که به کار با اخلاص برکت دهد. تشویق به ایمان، توکل و توسل و تبیین برکات آن در همه فعالیت‌ها از جمله فعالیت‌های اقتصادی و تولیدی، از ابتدای انقلاب همواره صورت پذیرفته است. امام خامنه‌ای در سخنانی شگفت، در دیدار فرماندهان و مسئولان سپاه در ۲۹ شهریور ۱۳۷۴ می‌فرماید: «مادامی که شما ایمان و تقوا و عمل صالح را برای خودتان حفظ می‌کنید؛ تمام قدرت خدا، تمام نوامیس طبیعت و تمام امکانات یک گروه برگزیده در اختیار شماست». همچنین، ایشان می‌فرمایند: «ورای این محاسبات معمولی، دستگاه معقول قانونمندی وجود دارد که غیب است و باید به آن معتقد بود... عواملی وجود دارند که خارج از محاسبه انسان‌اند. اگر انسان به خدا توکل کرد، آن محاسبات در خدمت او قرار خواهد گرفت... «و من یتق الله يجعل له مخرجا و یرزقه من حیث لایحتسب و من یتوکل علی الله فهو حسبه»». (بیانات رهبری، ۱۳۶۹/۶/۲۹).

در اختیار گرفتن تمام نوامیس طبیعت (و محاسبات الهی) که برای یک گروه برگزیده تعبیه شده، یعنی بهره‌مندی از امکانات رحیمی عالم. به‌دیگر سخن، به دشمنان خدا، فقط امکان بهره‌وری از بُعد رحمانی مخلوقات داده شده است؛ ولی علم اسلامی، امکان بهره‌وری رحیمی و ویژه را برای فرد مؤمن فراهم می‌کند (امامی، ۱۳۹۷، ص ۲۶۴).

آمارها نشانگر برتری فراوان ایران بر ایالات متحده آمریکا در این باره است. با بررسی فرهنگ جامعه ایران و آمریکا، برتری فراوان مردم ایران در ایمان، تقوا و ایثار جانی و مالی نمایان است. برخی از نمونه‌های آن عبارت‌اند از: کمک‌های مؤمنانه جانی و مالی در مشکلات گوناگون اجتماعی و بلایای طبیعی و غیرطبیعی (مانند سیل، زلزله، آتش‌سوزی،^۱ کرونا و...)، کمک‌های مالی و اطعام مؤمنین در ایام مناسبتی هر ساله (به‌ویژه در ماه محرم و رمضان) و رویدادهای خاص (مانند همیاری

۱. در آتش‌سوزی اخیر آمریکا نشان قابل توجهی از کمک‌های مردمی یافت نشد. آتش‌نشانی آمریکا نیز به دلیل خصوصی بودن بسیاری از آنها به دنبال کسب درآمد بودند؛ درحالی‌که در آتش‌سوزی‌هایی مانند پلاسکو ایران، آتش‌نشانان ایرانی با از خودگذشتگی‌های مثال‌زدنی، توجه جهانیان را به ایثار و خودگذشتگی ایرانیان معطوف نمودند.

مردم غزه، لبنان و یمن)^۱، برگزاری اردوهای فراوان جهادی به‌ویژه ازسوی قشر جوان و نوجوان، پایه‌گذاری بسیج عمومی مردمی و اقشار، کمک‌های جانی و مالی بدون چشم‌داشت عموم مردم به هشت سال جنگ تحمیلی^۲ و کمک‌های ناشی از احکام واجب یا مستحب مؤکد در شرع مقدس^۳. یکی از شاخص‌های قابل توجه^۴ برای سنجش میزان ایمان و انگیزه یک جامعه (که آمار جهانی آن نیز موجود است)، بررسی آمار خودکشی در آن جامعه است. بالا بودن خودکشی در جامعه‌ای، یکی از نشانه‌های تضعیف ایمان به جهان آخرت و جهان باقی در آن جامعه است که اثر خود را بر انگیزه جامعه و متغیرهای اقتصادی نشان می‌دهد. مقایسه آمار خودکشی در ایران با آمریکا در سال ۲۰۱۹ بیانگر آن است که میزان خودکشی در آمریکا به ازای هر صد هزار نفر (۱۴/۵)، حدود سه برابر این آمار در ایران (۵/۱) است (WHO, 2019). همچنین، آمارهایی از شاخص سلامت روان، میزان طلاق، و میزان تعرض علیه زنان، بیانگر برتری بسیار زیاد مردم ایران بر مردم آمریکا در معنویت و تقواست (ریز آمارها در: راجی و خاتمی، ۱۳۹۷، ص ۲۵۴-۲۵۹ و ۲۸۴-۲۸۷).

همچنین، تجربه چهل سال اخیر ایران نشان می‌دهد که در هر زمینه‌ای که ایمان و فرهنگ توسل و توکل وجود داشته است، پیشرفت‌های اقتصادی و علمی بسیار ارزشمندی حاصل شده که نمونه عینی آن صنایع دفاعی است. یکی از نمونه‌های بارز آن تلاش‌های جوانانی چون شهید تهرانی مقدم است که بعد از تلاش‌های جهادی و مؤمنانه او و همکارانش در صنعت موشکی و عدم‌دستیابی به نتیجه نهایی با توسل به امام رضا(ع) مرحله نهایی را به دست آورد (جهان نیوز، ۱۳۹۰). تلاش‌های دانشمندان هسته‌ای، موشکی، سلول‌های بنیادین و غیره نیز در همین راستا ارزیابی می‌شود. کوشش‌هایی که در موارد زیادی به حسب مادی امکان رسیدن به آن پیشرفت در

۱. اثر کمک به مؤمنان خارج از کشور نیز از راه‌های گوناگون به اقتصاد داخلی برمی‌گردد؛ مثلاً نتیجه تقویت روحیه ایثارگری، خود را در داخل و برای نیازمندان داخلی نیز نشان خواهد داد. همچنین، افزایش امنیت داخلی با ارتقای امنیت هم‌بیمانان خارجی قابل توجه است.

۲. کشور آمریکا نمونه‌ای از چنین جنگ تحمیلی را در داخل خاک خود تجربه نکرده است. همچنین، حضور ارتش آمریکا در بسیاری از کشورها به شرکت‌های خصوصی واگذار شده است که به دنبال کسب درآمد و سود از راه جنگ هستند.

۳. برخی از موارد آن عبارت‌اند از: خمس، زکات، وقف، صدقه، انفاق، کفارات، فطریه، قربانی، عقیقه و دستور دین به وجوب کمک به واجب‌النفقه، استحباب مؤکد کمک به اقوام و همسایه. این دستورات به‌صورت گسترده در جامعه آمریکایی وجود ندارد؛ بلکه در موارد زیادی با انجام تحریفات، معنویت به‌عنوان ابزاری در خدمات مطامع مادی قرار می‌گیرد (ارباب و حسینی، ۱۴۰۲).

۴. هرچند عوامل گوناگونی در افزایش خودکشی تأثیر دارد، ولی دست کم یکی از عوامل مهم آن، ضعف در اعتقادات دینی است. بنابراین، می‌توان درصد مهمی از این شاخص را به عامل دینی نسبت داد. همچنین، عامل مهم دیگر نیز افزایش افسردگی است که بخش مهمی از این عامل نیز می‌تواند ناشی از پوچی‌گرایی و فناپذیر دانستن دنیا باشد. عامل اقتصادی نیز هرچند می‌تواند یکی از عوامل افزایش خودکشی باشد، ولی این عامل با توجه به قدرت بیشتر اقتصادی آمریکا از ایران، به نفع کاهش خودکشی در آمریکا باید تمام شود.

آن فاصله زمانی مقدور نبوده است؛ اما با تلاش جهادی و توکل بر خدا و توسل به اهل بیت (علیهم السلام) حاصل شده است.

۴. نتیجه‌گیری

در طول تاریخ، کشورهای مختلفی با سیاست‌های گوناگون در مسیر مقاوم‌سازی اقتصاد خود گام نهاده‌اند. بررسی‌ها نشان می‌دهد که در کشور آمریکا حداقل در دو سده اخیر، برنامه‌های حمایت از تولید داخلی مطرح بوده است که در ابتدا به شکل حقوق گمرکی بوده و در ادامه اشکال متنوع دیگری به خود گرفته است و البته توسل به زور، سرقت علمی و دیگر روش‌های نامشروع نیز از جمله روش‌های ایالات متحده آمریکا بوده است. توسعه تولیدات در موضوعات متنوع و مختلف، توجه به اقتصاد دانش‌بنیان، اجرای سیاست‌های پولی، مالی و بانکی هماهنگ با تولید و حمایت‌های تجاری و گمرکی ویژه از جمله سیاست‌های آمریکا جهت مقاوم‌سازی تولیدات داخلی خود بوده است. اما توجه قابل یادکردی به نقش ایمان و معنویت در سیاست‌های اقتصادی آمریکا وجود ندارد.

کشور ایران، در طول تاریخ فراز و نشیب‌های بسیار متعددی را در حمایت از تولید ملی به خود دیده است؛ اما بعد از انقلاب اسلامی ایران با وجود موانع فراوان داخلی و خارجی، رشدی بسیار سریع در این زمینه در مسیر کلی خود داشته است (هرچند گاه رشد کم یا عقب‌گرد نسبی را نیز تجربه نموده است). در کشور ایران نیز تلاش جهت انتخاب موضوع متناسب با شرایط بومی برای تولید، تقویت و ارتقای فراوان بسیاری از دانش‌ها (به‌عنوان مقدمه مهم و ضروری دانش‌بنیانی در تولید) و ارتقای نقش ایمان، توکل و توسل (به‌عنوان یکی از نقاط بسیار قوی و مؤثر در اقتصاد ایران)، به‌عنوان سیاست‌های موفق در این زمینه معرفی و بررسی شد. اما عدم تکمیل ارتباط بین دانش و صنعت، ضعف در هماهنگی سیاست‌های پولی و بانکی با تولید و عدم تحقق کامل اهداف سیاست‌های تجاری و وابستگی نسبی به نفت از جمله نقاط ضعف ایران می‌باشد.

منابع

* قرآن کریم

۱. ابدالی محمدی، اکبر. (۱۳۹۶). اقتصاد مقاومتی، تفسیر جهاد کبیر، قم: جهاد دانشگاهی.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرّم. (۱۴۱۴). لسان العرب، بیروت: دار صادر.
۳. ارباب، جواد و محمدجواد توکلی. (۱۴۰۱). «سازوکار اثرگذاری معنویت بر رشد اقتصادی در الگوی اسلامی، ایرانی پیشرفت»، تحقیقات بنیادین علوم انسانی، ۸(۴): ۱۲۱-۱۴۱.
۴. ارباب، جواد و سیدرضا حسینی. (۱۴۰۲). «روابط و نحوه اثرپذیری متقابل معنویت و رشد اقتصادی در ادبیات سرمایه‌داری»، پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، ۱۳(۵۱): ۲۹-۴۴.
۵. اشرف‌زاده، حمیدرضا. (۱۳۹۲). قدرت‌های برتر اقتصاد جهانی تا سال ۲۰۲۰، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۶. اشرف‌زاده، حمیدرضا و مریم مجرد نشترودی. (۱۳۸۹). بررسی چشم‌انداز اقتصادی آمریکا در اقتصاد جهانی، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۷. امامی، ابوالفضل. (۱۳۹۷). زیر پردازش فقه استراتژیک، طبس: فراونگ.
۸. بهبودی، داود و بهزاد امیری. (۱۳۸۹). رابطه بلندمدت اقتصاد دانش‌بنیان و رشد اقتصادی در ایران، تهران: مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور، فصلنامه سیاست علم و فناوری.
۹. تصویب‌نامه درخصوص تعیین فهرست تکمیلی ممنوعیت خرید کالاهای خارجی دارای تولید مشابه داخلی، مصوب هیئت وزیران در تاریخ ۱۳۹۴/۵/۱۱.
۱۰. تصویب‌نامه درخصوص فهرست تکمیلی ممنوعیت خرید کالاهای خارجی دارای تولید مشابه داخلی، مصوب هیئت وزیران در تاریخ ۱۳۹۶/۴/۱۱.
۱۱. تصویب‌نامه درخصوص فهرست تکمیلی ممنوعیت خرید کالاهای خارجی دارای تولید مشابه داخلی، مصوب هیئت وزیران در تاریخ ۱۳۹۷/۲/۱۹.
۱۲. تصویب‌نامه درخصوص ممنوعیت خرید کالاهای خارجی دارای تولید مشابه داخلی، مصوب هیئت وزیران در تاریخ ۱۳۹۳/۲/۳.
۱۳. توکلی، محمدجواد. (۱۳۹۷). حمایت از کالای ایرانی (چرایی، چیسستی و چگونگی)، قم: مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه.
۱۴. جمعی از نویسندگان. (۱۳۹۷). انقلاب ۴۰ ساله نگاهی به دستاوردهای جمهوری اسلامی ایران، قم: بوستان کتاب.
۱۵. چنگ، ها- جون. (۱۳۹۵). نیکوکاران نابکار، افسانه تجارت خارجی آزاد و تاریخچه پنهان سرمایه‌داری، ترجمه مهرداد (خلیل) شهابی و میرمحمد نبوی. تهران: نشر اختران.

۱۶. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۴/۷/۲۹). نامه رهبر انقلاب به رئیس‌جمهور در مورد برجام.
۱۷. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۲/۱۱/۳۰). سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی.
۱۸. دنیای اقتصاد. (۱۳۹۷/۱/۱۶). دوتل تعرفه‌ای آمریکا و چین. روزنامه دنیای اقتصاد، ش ۴۲۹۷.
۱۹. راجی، سیدمحمدحسین و سیدمحمدرضا خاتمی. (۱۳۹۷). صعود چهل ساله، مروری بر دستاوردهای چهل ساله انقلاب اسلامی براساس آمارهای بین‌المللی، مشهد: معاونت تبلیغات اسلامی آستان قدس رضوی.
۲۰. رجایی رامشه، سیدمحمدکاظم و سیدمحمدتقی هاشمی. (۱۴۰۰). «نحوه اثرگذاری معنویت بر رشد و پیشرفت اقتصادی»، معرفت اقتصاد اسلامی، ۱۲(۲ و پیاپی ۲۴): ۱۷۵-۱۹۲.
۲۱. سجادیپور، سیدمحمدکاظم و بهنام دنیاجو. (۱۳۸۹). «سیاست خارجی بوش (۲۰۰۸-۲۰۰۱) و گسترش رادیکالیسم در آمریکای لاتین»، آفاق امنیت، ۳(۸): ۱۴۳-۱۶۳.
۲۲. علوی، فاطمه و رضا باقری اصل. (۱۳۸۶). بررسی لایحه نانو فناوری ایالات متحده آمریکا، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۲۳. مرکز پژوهش‌های اتاق ایران. (اردیبهشت ۱۴۰۳). پایش ملی محیط کسب و کار ایران زمستان ۱۴۰۲، تهران: بی‌نا.
۲۴. معلی، حمزه؛ غفاری، مجتبی و علی سعیدی. (۱۳۹۹). جهش تولید و رسانه ملی (ویژه موضوع سال ۱۳۹۹)، قم: نشر دین و رسانه.
۲۵. مقصودی، حمیدرضا و علی سعیدی. (۱۳۹۷). پیش‌رفته‌ایم، مروری بر پیشرفت‌های اقتصادی چهل ساله نظام با وجود موانع و کاستی‌ها، مشهد: معاونت تبلیغات اسلامی آستان قدس رضوی.
۲۶. مقیسه، محسن. (۱۳۹۷/۱/۲۸). الگوی راهبردی حمایت از تولید، شواهدی از نحوه حمایت دولت آمریکا از تولیدات داخلی، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل: ۱۵۸۲۲.
۲۷. موسوی، سیده مریم و مهدخت متین. (۱۳۹۱). چشم‌انداز نفت ایالات متحده آمریکا، منابع و مصارف، پیشرفت‌های فنی و سرمایه‌گذاری، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل: ۱۲۸۸۰.
۲۸. مؤمنی، حانیه سادات. (۱۳۹۷). اقتصاد مقاومتی در کشورهای پیشرفته با تأکید بر تولید ملی، تهران: بسیج دانشجویی دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام).
۲۹. نقی‌زاده، محمد. (۱۳۸۵). مبانی فکری مدیریت اقتصاد ملی شیوه ژاپنی، چینی و ایرانی، تهران: شرکت سهامی انتشار.

پایگاه‌های اینترنتی

۱. ابدالی محمدی، اکبر. (۱۳۹۵/۱۰/۱۸). «۲۰۰ سال حمایت از صنایع داخلی در آمریکا»، اقتصاد مقاومتی، کلید پیشرفت آمریکا.

<https://b2n.ir/598.ir1>

۲. اقتصاد آنلاین. (۱۳۹۷/۳/۱۰). «آمریکا بر واردات فلزات از کانادا و اتحادیه اروپا تعرفه اعمال کرد».

<https://www.eghtesadonline.com/n/1Nra>

۳. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، <https://cbi.ir>، آمارها و داده‌ها، بانک اطلاعات سری‌های زمانی اقتصادی.

۴. پایگاه استنادی علوم جهان اسلام، <https://isc.ac/fa>، بخش گزارش‌های ISC.

۵. جامعه اسلامی حامیان کشاورزی ایران (۱۳۹۷/۱/۱۹). «داستان جالب شروع کاشت پسته در آمریکا، مدلی از درونزایی در عین برونگرایی».

<http://hamiyanekeshavarzi.ir/?p=3628>

۶. جهان نیوز. (۱۳۹۰/۸/۲۹). «ساخت موشک فوق حساس با سه روز توسل در حرم امام رضا».

<https://b2n.ir/jahannews.com>

۷. خبرگزاری دانشگاه آزاد اسلامی (آنا). (۱۳۹۷/۱/۲۰). «حمایت از کالای داخلی فصل مشترک اقتصادهای توسعه‌یافته جهان».

<https://ana.press/i/271157>

۸. روزیاتو. (۱۳۹۷/۹/۲۹). جزئیات پیشرفت علمی کشور: نرخ رشد علمی ایران ۱۱ برابر میانگین جهانی.

<http://rzto.ir/15p2>

۹. گمرک جمهوری اسلامی ایران، irica.ir، بخش آمار، آمارهای سالیانه.

۱۰. معاون وزیر جهاد کشاورزی در امور باغبانی. (۱۳۹۷/۳/۱۳). «سرمای بهار ۹ هزار میلیارد تومان به محصولات باغی خسارت زد، زیان ۲ هزار میلیارد تومانی به باغ‌های پسته کرمان».

<http://iranfoodnews.com/?p=2616>

11. Atlas of economic complexity (1979 & 1995-2021 & 2022). Where did Iran & U.S export & import?,

https://atlas.hks.harvard.edu/explore/overtime?exporter=country_-364&view=markets, View: 15/02/2025.

12. Central Bank News (2020). Interest Rates.
http://www.centralbanknews.info/p/interest_rates.html.
13. Global firepower (2025). 2025 Military Strength Ranking,
https://www.globalfirepower.com/countries_listing.php, View: 14/02/2025.
14. Global Innovation Index (GII) (2020), Heatmap: GII 2020 rankings overall and by pillar, Wipo,
https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf.
15. Iea atlas of energy, (2018). Crude Oil Production & Natural Gas Production,
<http://energyatlas.iea.org/#!/tellmap/-1920537974/0>
<http://energyatlas.iea.org/#!/tellmap/-1165808390/0>.
16. International Telecommunication Union (ITU) data (2017). ICT Development Index 2017.
<https://www.itu.int/net4/itu-d/idi/2017/index.html>.
17. ITC (2021 & 2023). Trade Map, trade indicators, <https://www.trademap.org/>,
View: 15/02/2025.
18. Statista (2023). countries with the highest military spending worldwide in 2023,
<https://www.statista.com/statistics/262742/countries-with-the-highest-military-spending/>, View: 14/02/2025.
19. Statnano (2022). NANOTECHNOLOGY PUBLICATIONS (ARTICLE), from:
<https://statnano.com/report/s29-105>.
20. Stensrud, Christian (2016). Industrial Policy in the United States. Civitas:
https://www.civitas.org.uk/reports_articles/industrial-policy-in-the-united-states/
21. The Christian Science Monitor, (2016). Could Iran turn California's pistachio profits to peanuts?
<https://www.csmonitor.com/Business/2016/0220/Could-Iran-turn-California-s-pistachio-profits-to-peanuts>.
22. The Global Economy (2021 & 1997 & 2018). Oil revenue - Country rankings,
https://www.theglobaleconomy.com/rankings/Oil_revenue/ & Share of services - Country rankings,
https://www.theglobaleconomy.com/rankings/Share_of_services/.
23. The World Bank (2020). patent applications, residents.
<https://data.worldbank.org/indicator/IP.PAT.RESD>, updating: 28/01/2025.

24. The World Bank (2021). Research and development expenditure (% of GDP).
<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=GB.XPD.RSDV.GD.ZS&country=>, updating: 28/01/2025.
25. The World Bank (2022). High-technology exports (% of manufactured exports).
<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=TX.VAL.TECH.MF.ZS&country=>, updating: 28/01/2025.
26. The World Bank (2023A). By Indicator, Economy & Growth, GDP growth (annual%).
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>, GDP (current US\$) & GDP PPP (current), View: 12/02/2025.
27. The World Bank (2023B). military expenditure (current US\$).
<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=MS.MIL.XPND.CD&country=>, updating: 28/01/2025.
28. Trading Economics (2021). Interest Rate.
<https://tradingeconomics.com/country-list/interest-rate>.
29. United Nations (2020). E-Government Survey 2020, New York, Department of Economic and Social Affairs.
<https://b2n.ir/public1> & https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country_Information/id/184.
30. U.S. Geological Survey (USGS). (January 2002 & 2025), National Minerals Information Center, Annual Publications Mineral Commodity Summaries, 2002 & 2024,
<https://www.usgs.gov/centers/nmic/cement-statistics-and-information>.
View: 14/02/2025.
31. White House website (A).
<https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/02/07/remarks-president-chamber-commerce>
32. White House website (B).
<https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/the-inaugural-address/>
33. WHO (2019). Suicide rate estimates, age-standardized,
<https://apps.who.int/gho/data/node.main.MHSUICIDEASDR?lang=en>.

34. WorldAtlas (August 2017). Countries where stem cell research is most popular.
From: <https://www.worldatlas.com/articles/countries-where-stem-cell-research-is-most-popular.html>.
35. Worldsteel Association (2013). crude steel production, 1980-2013.
<https://b2n.ir/www.worldsteel.org>.
36. Worldsteel Association (Jan 2023). Top 10 steel-producing countries.
<https://worldsteel.org/media/press-releases/2024/december-2023-crude-steel-production-and-2023-global-totals/>, View: 14/02/2025.
37. World economic forum (Weforum) (2016). Networked Readiness Index,
<https://reports.weforum.org/global-information-technology-report-2016/networked-readiness-index/>.
38. WTO (2023). World Trade Statistical Review 2023.
https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts_e.htm, View: 12/02/2025.